

Ščavniška dolina

IZVLEČEK

Ščavniška dolina je imela v preteklosti zaradi ugodnih naravnih danosti in melioracij izrazito agraren značaj. Tudi danes ima kmetijstvo relativno pomembno vlogo. Industrija se je točkovno intenzivneje razvijala od leta 1960, pri čemer je središče predstavljal Ljutomer, ki je danes osrednje gravitacijsko središče. Ščavniška dolina v sebi skriva potenciale za nadaljnji razvoj, zlasti na področju turizma, kjer bi lahko koristili prleško identiteto območja ter ostalo bogato naravno in kulturno dediščino.

Ključne besede: Ščavniška dolina, razvojni dejavniki, Prlekija, Ljutomer.

ABSTRACT

Ščavnica Valley – Its Development and Spatial Status
In the past the Ščavnica valley possessed an agrarian character due to its natural amenities and melioration. Still today the agriculture plays a relatively important role. The development of industry has intensified after 1960 while Ljutomer represented its centre. The city has remained the gravitational centre until today. Ščavnica valley has a potential for further development, especially within the branch of tourism, which could benefit from the tradition of the Prlekija region as well as from the rich natural and cultural heritage.

Key words: Ščavnica valley, development factors, Prlekija region, Ljutomer.

Avtorica besedila in grafičnih prilog:
KRISTINA ŠIJANEC, absolventka, Oddelek za geografijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
E-pošta: kristina_sijanec@hotmail.com

Avtorica fotografij:
TATJANA KIKEC

COBISS I.04 strokovni članek

njen razvoj in stanje v prostoru

Ščavnica je ena od dveh rek v Sloveniji, ki jima je uspelo razrezati Slovenske gorice. Tvori del porečja Mure in je na slovenskih tleh eden njenih večjih pritokov. Gre za razmeroma redko naseljeno rečno dolino, katere nižinsko mokrotno pokrajino je človek za potrebe poselitve in gospodarstva v preteklosti izsušil ter ustvaril svojstveno kulturno krajino. Območje Ščavniške doline ne sodi med bolj razvite predele, ima pa potenciale za razvoj, ki se skrivajo tako v naravni kot kulturni dediščini tega območja Prlekije.

Najpomembnejši razvojni dejavniki v Ščavniški dolini od 19. stoletja dalje

Ščavniške doline se je poselitev v preteklosti dolgo časa izogibala, saj je bilo veliko njenih površin mokrotnih. Zato so kasneje zlasti v spodnjem in srednjem toku izvedli številne melioracije, saj melioriranih ni le 15 km reke Ščavnice. Poselitev je kljub temu ostala redka, v dolini prevladujoča razložena naselja pa so se locirala zlasti na pleistocenskih terasah in robovih pobočij (2, 26). V območje porečja Ščavnice

danese segajo občine Ljutomer, Razkrižje, Sveti Jurij, Križevci, Veržej, Radenci, Gornja Radgona, Sveta Ana, Juršinci, Cerkvenjak in Sveta Trojica v Slo-

venskih gorica. Za območje je značilno prepletanje gosteje poseljenih in poljedelskih ravninskih območij z vinorodnim gričevnatim svetom, ki je redkeje in bolj razpršeno poseljen (razložena poselitev) (14) po slemenih in vmesnih dolinah (2). Vasi so sklenjene in večinoma gručaste, nekaj pa je tudi obcestnih. Slovenske gorice, ki na zahodni strani obrobajo dolino, so tradicionalna kmetijska pokrajina, kjer se sekundarne in terciarne dejavnosti ter prometna infrastruktura niso uspele razviti v zelenem okviru (25). Pokrajina na desnem bregu Mure se imenuje tudi Prlekija, ki je bila vse do leta 1919, ko se je Prekmurje priključilo

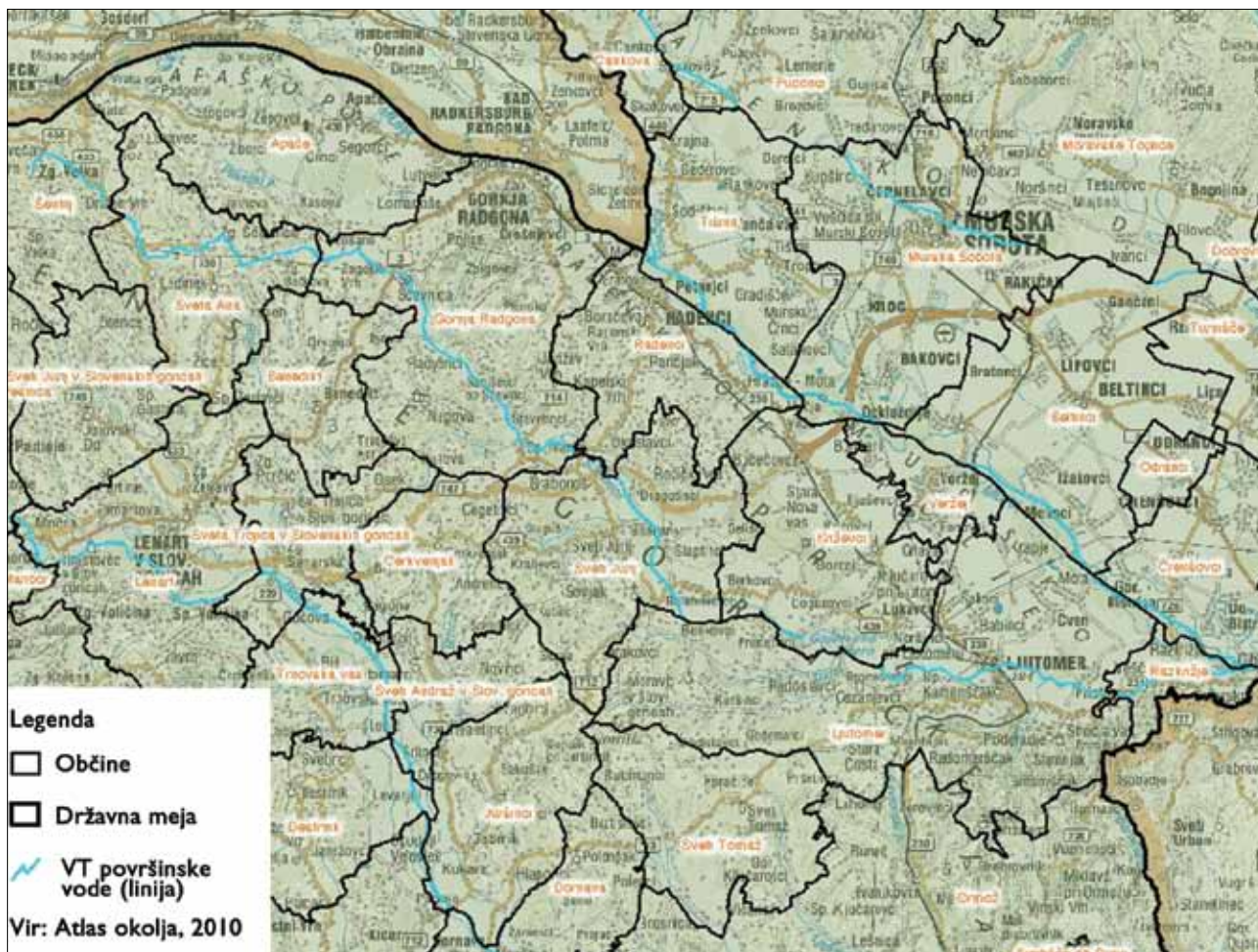

Slika 1: Ščavniška dolina z meliorirano strugo vodotoka; melioracije so bile izvedene zaradi potreb kmetijstva in pospešitve poselitve (2, 26).

k tedanji skupni državi, mejna pokrajina in stičišče slovenskega, nemškega, hrvaškega in madžarskega jezika. Občine Gornja Radgona in Radenci, ki mejita na Avstrijo, ter Ljutomer in Razkrižje, ki mejita na Hrvaško, so še vedno obmejne (1).

Večjega pomena za razvoj preučevanega območja je bila izgradnja železnice med Ljutomerom in Radgono leta 1890, ki je prometno odprla vzhodni del goric in omogočila tudi začetek razvoja turizma (5). Leta 1890 so zgradili železniški most, ki je povezoval oba bregova Mure, obenem pa je bila odprta tudi železniška postaja v današnji Gornji Radgoni, ki danes za prebivalce porečja Ščavnice predstavlja pomembno zaposlitveno središče. Kasneje so to meddržavno progo ukinili, most pa porušili. Od leta 1968 tu poteka le še železniška proga za tovorni promet, in sicer na relaciji Gornja Radgona - Ljutomer (14).

Če se osredotočimo na razvojne dejavnike, so bili ti od nekdaj vezani na naravne danosti območja. Rodovitna ilovnato-peščena prst na prodnati ravnini Murskega polja je omogočila razvoj poljedelstva (32), na manj rodovitnih nižinskih območjih pa je med kmetijskimi panogami prednjačila živinoreja. Na začetku 20. stoletja je k razvoju pripomogel nemški kapital, ki je bil investiran zlasti v opekarne v Borecih, Lukavcih in Ljutomeru ter deloma v mlinarsko dejavnost. Agrarna doba je v dolini Ščavnice trajala vse do začetka šestdesetih let. Leta 1953 je tako delež kmečkega prebivalstva v Ljutomerski pokrajini, ki po Jelenovi klasifikaciji sestoji iz mikroregij Spodnja Ščavnica, Spodnje Mursko polje in Ljutomerske gorice (ta izraz je v tekstu uporabljen tudi kasneje), znašal kar 66,1 %, leta 1961 pa 58,5 % (10). Kot že omenjeno, je za gričevnate predele Slovenskih goric, Kapelskih goric in Ljutomersko-Ormoških goric (del le teh sega v porečje Ščavnice) z vidika kmetijstva značilno vinogradništvo, za ravninske predele pa predvsem poljedelstvo in živinoreja. Zaradi mehanizacije kmetijstva in zemljiško-posestnih sprememb (podružbljanje zemlje) je prišlo do odvečne sile na kmetijah, ki se je zaposlila v industriji. Že takrat je glavno središče predstavljalo mesto Ljutomer (2). Osrednji del doline Ščavnice je bil pred 2. svetovno vojno in po njej z izjemo centralne vasi Videm, danes imenovanega Sveti Jurij, agraren, čemur bi lahko iskali vzrok predvsem v prostorski odmaknjenosti od razvijajočih gravitacijskih centrov. Od štetja prebivalstva leta 1869 dalje je prebivalstvo na območju katastrskih občin Jamna, Blaguš in Biserjane, ki ležijo v osrednjem delu doline, naraščalo

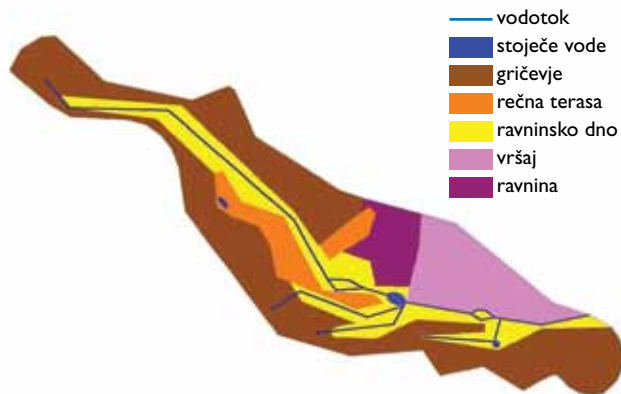

Slika 1: Orientacijska karta območja Ščavniške doline (vir: Atlas okolja, 2010).

počasi. Po letu 1945 se je z gospodarskega vidika vse bolj čutil vpliv gravitacijskih centrov, že v šestdesetih letih pa so prebivalci tega območja znatneje migrirali v Ljutomer, Gornjo Radgono in Mursko Soboto. Ljutomer je poleg zaposlitvenega predstavljal tudi pomembno izobraževalno središče (17), Gornja Radgona pa se je gospodarsko in upravno uveljavila po letu 1918 (3). Prebivalstvo se je zaposlovalo tudi v tujini, zlasti v Nemčiji in Avstriji (17). Pomembna letnica za območje doline Ščavnice je leto 1955, ko je prišlo do reforme viničarskih odnosov. Po reformi so številni vinogradi prešli v last državnega vinogradniškega podjetja Radgona, Kapela, Ljutomer – Železne dveri ter manjših zadrug (21). Veliko zemlje je bilo nacionalizirane, le malo pa je je ostalo last kmetov (3). Prevladujoča raba tal so danes na osrednjem območju doline Ščavnice njive in travniki, med kmetijskimi gospodarskimi panogami pa prevladuje poljedelstvo z živinorejo, predvsem konjereja, govedoreja in prašičereja (17).

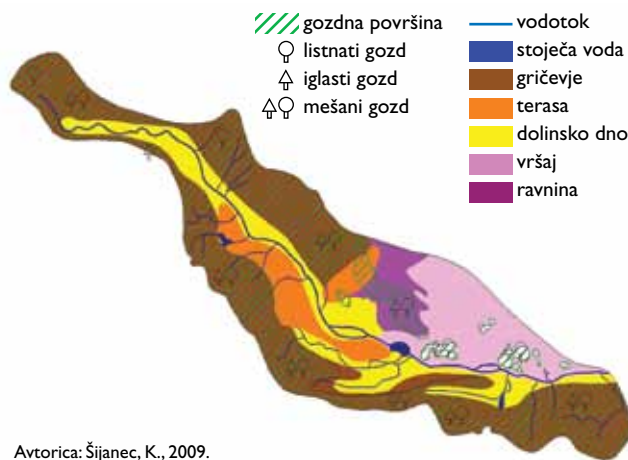
V obdobju od konca 2. svetovne vojne do 70. let je zaradi procesa deagrariacije prišlo do upada števila aktivnega kmečkega prebivalstva in krepitve sekundarnega sektorja (17). Deagrariacija je potekala hkrati z industrializacijo, ki se je začela v šestdesetih letih 20. stoletja. V Ljutomerski pokrajini je bilo tako leta 1911 11,2 % ljudi zaposlenih v industriji in obrti, leta 1953 13,9 %, 1961 pa 16,6 %. Industrija je kljub obstoju železniške povezave z Ormožem in Mursko Soboto v tridesetih letih v obdobju med obema vojnama stagnirala, po osvoboditvi pa se ni začela takoj razvijati. V spodnjem Murskem polju je bil delež kmečkega prebivalstva zaradi zaposlovanja v urbanih središčih nekoliko manjši (10). Nastajali so predvsem točkovno centrirani industrijski centri, od katerih je najpomembnejši Ljutomer, k čigar statusu je pripomogla tudi ugodna lega ob železnici Ormož - Murska Sobota (3). Kljub temu je bil delež kmečkega prebivalstva še vedno krepko nad slovenskim povprečjem. Glavni faktorji za razvoj industrije

so bili kmetijska dejavnost, ki je omogočila razvoj živilskopredelovalne in lesne industrije, poceni in nekvificirana delovna sila, ki je bila zelo zaposljiva v tekstilni in usnjarski industriji, politika skladnega regionalnega razvoja, ki je spodbujala odpiranje podružničnih obratov, bogata nahajališča glin, gramoza in peska, ki so omogočala razvoj industrije gradbenega materiala in opekarn ter gozdovi lesno proizvodnega pomena (2, 24). Industrija se je v manjšem obsegu razvijala že pred letom 1960, in sicer predvsem industrija gradbenih materialov ter tekstilna, živilska, lesna in kovinska industrija. Opekarne pod imenom Križevske opekarne so delovale v Borecih in Lukavcih, Ljutomerska opekarne pa se je z gradbenim podjetjem združila v Imgrad. Tekstilna industrija se je razvijala v okviru Tovarne usnja, v katero so investirali Avstrijci, in v okviru Konfekcije, ki je leta 1952 nastala iz krojaške obrti. Leta 1961 je bila ustanovljena MTT tkalnica Ljutomer. Med obema vojnama je nastalo živilsko podjetje Mlekopromet, lesno-predelovalno podjetje Marles, Agroservis in podjetje Žica, ki se je ukvarjalo s kovinsko industrijo in je svoj sedež leta 1955 preselilo v Ljutomer (10). Tudi kasneje so ostale najpomembnejše tekstilna in živilska industrija ter industrija gradbenih materialov. Ljutomer je tudi v industrijski dobi predstavljal največje središče in obenem mesto, ki se je najbolj razvijalo (6). Kljub temu, da je Ljutomer najpomembnejši industrijski center na območju Ščavniške doline, je v občini Ljutomer kmetijstvo še na začetku devetdesetih let 20. stoletja predstavljalo glavno gospodarsko panogo. Delež kmečkega prebivalstva je bil višji v gričevnatih predelih, kjer je leta 1991 znašal 30 %, na Murskem polju pa je bil zaradi razvoja obrti in industrije

Vir: Topografska karta Republike Slovenije 1:100.000, 2005.
Avtorica: Šijanec, K., 2009.

Slika 2: Geografski grafični model Ščavniške doline 1.

Avtorica: Šijanec, K., 2009.

Slika 3: Geografski grafični model Ščavniške doline 2.

ter šibke urbanizacije nižji in je leta 1991 znašal 16,9 %. Veliko prebivalcev preučevanega območja se je zaposlovalo v Gornji Radgoni v obratih kovinske industrije, Elradu, Avto Radgoni in Muri ter malo v Radencih v obratih kovinske industrije in turizmu (6; 14). Nekaj se jih je začasno preselilo ali migriralo tudi v Mursko Soboto, Lendavo in Maribor (2, 14). Pomembno vlogo sta imeli živilsko-predelovalna in tekstilna industrija (14).

Za preučevano območje je značilno tudi zdomstvo, ki je vplivalo na socialno strukturo prebivalstva. Z območja občine Ljutomer se je tako po letu 1961 izselilo 600 zdomcev, kar predstavlja 5 % današnjega prebivalstva občine. Ljudje so se zlasti odpravljali na delo v Avstrijo in Nemčijo (2).

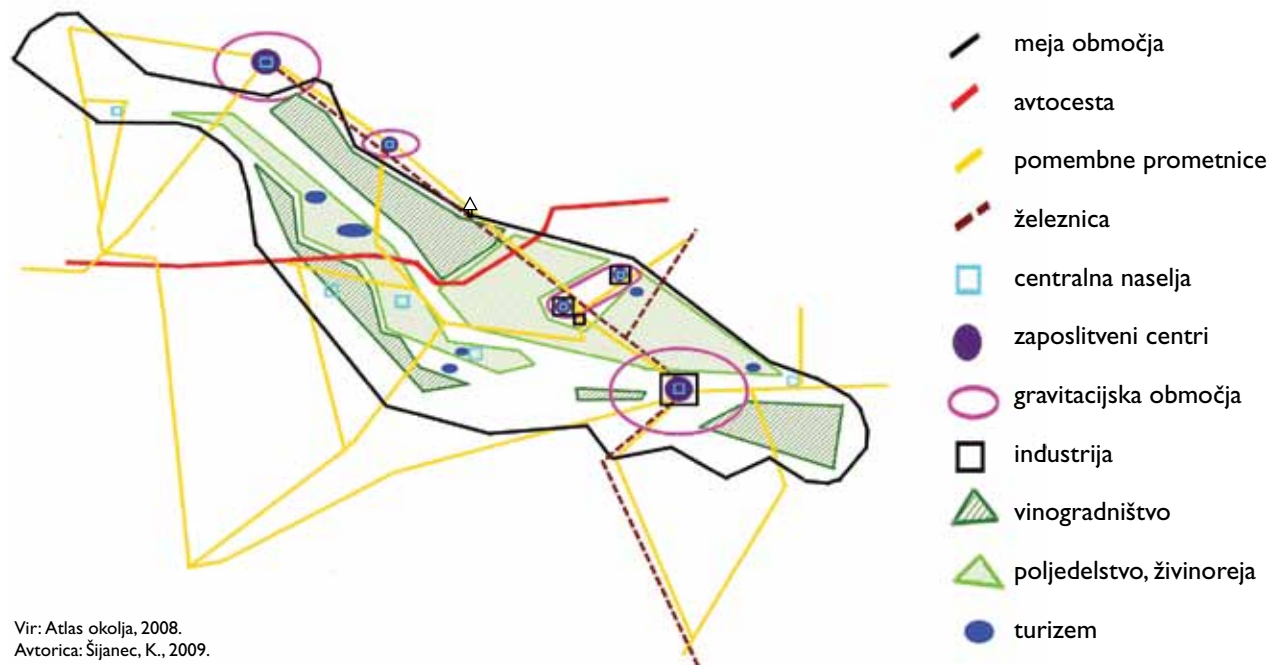
Pomen industrije se je povečeval vse do leta 1990, ko je prišlo do manjše gospodarske krize (izguba jugoslovanskega trga) in propada številnih industrijskih obratov (npr. Mariborske tekstilne tovarne, Elektro kovine, Emone, Vitrina, Imgrada, Mizarstva - v Ljutomeru; Elrada, Avtoradgone, Lini Apače, Kmetijstva Črnci - na območju Gornje Radgone). Brezposelnost se je v tem obdobju znatno povečala (2, 14). Industrija se je tu ohranila tudi po gospodarski krizi, pomembnejša podjetja pa predstavljajo Krka d.d., Tehnostroj Farmtech in Segrap d.o.o. Kljub temu pa nekatera, v preteklosti gospodarsko najpomembnejša podjetja, propadajo - tekstilna industrija Mura, vinogradniška zadruga Ljutomerčan (2). Ščavnica je v spodnjem toku zaradi industrije v Ljutomeru (prašičja farma, kovinska, tekstilna, usnjarska in prehrabena industrija) ter intenzivnega kmetijstva zelo onesnažena (7).

Za obdobje od konca 20. in začetka 21. stoletja je značilen proces suburbanizacije, torej preseljevanje ljudi nazaj na podeželje. Ravno tako je za to obdobje značilna gradnja počitniških hiš in zidanic (2). Primer takih naselij sta Globoka in Moravci v Slovenskih goricah, ki spadata v občino Ljutomer, gostota vikendov pa je po podatkih Popisa 1991 v Ljutomerski občini znašala 1,3 na km², kar je sicer ne uvršča v sam vrh spodnjepodravskega območja na tem področju, prav tako pa jo to uvršča pod državno povprečje. Še vedno pa je bila v 33 naseljih v občini oz. v 47,8 % vseh naselij v občini vsaj 1 počitniška hiša (9). Glede na podatke Popisa 2002, je število stanovanj za počitek in rekreacijo naraslo in sicer na 2,4 na km², kar jo uvršča nad državno povprečje (33). V okviru vikendov se agrarna dejavnost nadaljuje, saj se večina njihovih prebivalcev rekreativno ukvarja z vinogradništvom ali sadjarstvom (9). Kot območje z najbolj neugodno demografsko strukturo in slabo prometno dostopnostjo izstopajo Ljutomersko-ormoške gorice (19), katerih zahodni del sodi v porečje Ščavnice. Delež kmečkega prebivalstva je v primerjavi s slovenskim povprečjem še vedno visok, saj v občini Ljutomer znaša 5,6 %, slovensko povprečje pa 2,5 %, večina kmetij pa je samooskrbnih.

Vstop v Evropsko unijo kmetom na preučevanem območju na splošno ni prinesel ugodnih sprememb, saj gre večinoma za majhne kmetije velikosti do 5 ha, ki se težko prilagajajo normativom Evropske unije (2). Ohranjanje kmetijske dejavnosti je pomembno z več vidikov. Ohranja se poselitev podeželja in kulturna krajina, hkrati pa se preprečuje tudi pojav naravnih nesreč. Največji delež kmetijskih zemljišč na nevinorodnih območjih Ščavniške doline so njive in vrtovi, kljub melioracijam pa je še vedno razmeroma veliko travnikov. Družbeni sektor razpolaga z 20 % zemljišč v Ščavniški dolini, najpomembnejše pridelke predstavljajo pšenica, koruza in industrijske rastline. Na najrodovitnejših ravninskih predelih, kot je Murska ravan z rodovitno peščeno prstjo, prevladujejo žitarice in krmne rastline za razvoj intenzivne (mlečne) govedoreje in prašičereje (25). Vinogradništvo in sadjarstvo sta značilna za gričevnate predele (2), vendar njun delež v posameznih delih gričevja ni enakomerno zastopan. Že v preteklosti je nastal Vinogradniško-živinorejski kombinat v Ljutomeru ter kmetijski zadrugi Kmetovalec v Ljutomeru in Muropolje v Križevcih (10). V Ščavniški dolini in vzhodnem delu Slovenskih goric je malo sadovnjakov, saj se daje prednost vinogradom, ki jih je največ v

Slika 4: Vinogradniška pobočja na Kapelskem vrhu (foto: Tatjana Kikec).

Vir: Atlas okolja, 2008.
Avtorica: Šijanec, K., 2009.

Slika 5: Organizacija prostora v sedanosti v dolini Ščavnice.

Radgonsko-Kapelskih gorica (25), imenovanih tudi Kapelske gorice. Vinograde je v preteklosti prizadela trtna uš, zaradi česar so se zmanjšale površine vinogradov v Ljutomerskih gorica za 30% v primerjavi z letom 1823 (10). Zaradi kmetijske proizvodnje je ena pomembnejših industrijskih panog na preučevanem območju predelovalna industrija (14). Tradicionalna panoga na območju Prlekije je tudi konjereja, ki se je razvila predvsem na vlažnih dolinskih in ravninskih območjih, kjer je krma manj kvalitetna in primerna za konje (2). Območje Murskega polja je imelo v 19. stoletju najbolj razvito konjerejo, središče te dejavnosti pa je predstavljalo naselje Cven, kjer so do leta 1954 potekale tudi kasaške dirke, ki se danes odvijajo na ljutomerskem hipodromu. Po reji konj kasačev je danes najbolj poznano naselje Ključarovci na Murskem polju (32).

Same storitvene dejavnosti so se začele v urbanih območjih razvijati že v sedemdesetih letih 20. stoletja. Najpomembnejša središčna naselja so Ljutomer, Križevci in Veržej. Razvijati se je začelo zdravstvo, šolstvo, socialno varstvo itd., intenzivnejši razvoj storitev pa se je začel na začetku devetdesetih let in nadaljeval v začetku 21. stoletja, o čemer v prostoru med drugim pričajo novogradnje večjih trgovskih centrov Spar, Tuš, Hoffer, Lidl itd. (2). Ščavniška dolina je pomembna z vidika transporta, saj na preučevanem območju potekajo ceste mednarodnega

pomena, in sicer povezava Maribor-Gornja Radgona-Avstrija ter Murska Sobota-Gornja Radgona-Cmurek-Avstrija (1), preko preučevanega območja pa poteka tudi pomurski krak avtoceste A5 (4). Magistralna cesta Lenart-Benedikt-Gornja Radgona je bila zgrajena leta 1936 in predstavlja pomembno prometno vez med notranjostjo države in Madžarsko (cesta G1-3) (14). Z vidika šolstva in izobraževanja je imelo pomembno vlogo ponovno odprtje Gimnazije Franca Miklošiča v Ljutomeru ter ustanovitev mariborske univerze leta 1975 (24).

Vedno večji pomen za preučevano območje predstavlja turizem, ki se je začel razvijati v 2. polovici 19. stoletja. Večinoma gre za izletniške točke, kot so Ljutomer, Moravci, Bučkovci, Mota in Banovci (5), ki privabljajo s kulturnimi in etnološkimi značilnostmi ter naravno dediščino. Vinorodno gričevje z obdelanimi terasami, klopotci in viničarsko zgodovino ima vse potencialne za nadaljnji razvoj okolju prijaznega turizma. Velikega pomena za razvoj turizma so tudi centri s termalno in mineralno vodo, med katere se uvrščajo npr. Bioterme Mala Nedelja in Banovci (2) ter možnosti za šport in rekreacijo. Potencial za trgovino in turizem predstavlja tudi bližina državne meje (14).

Kot enega pomembnih razvojnih potencialov je potrebno izpostaviti ravno identiteto prebivalcev Prlekije, h kateri spada tudi območje doline Ščavnice (27),

ki predstavlja dobre temelje za razvoj turizma, obenem pa zaradi zavednih prebivalcev tudi splošen razvoj območja. Reka Mura predstavlja tako fizično kot tudi kulturno mejo med območjema Prlekije in Prekmurja, ki je v posameznih obdobjih predstavljal tudi državno mejo, in sicer je razmejevala Slovence v ogrskem kraljestvu od teh, ki so živeli v avstrijski monarhiji. Upravno-politično sta bila Prlekija in Prekmurje prvič povezana šele leta 1955, ko je bil ustanovljen murskosoboški okraj (12). Zaradi obmejne lege se je v Prlekiji razvil specifični dialekt, ki spada med panonska narečja (28). Na območju Ščavniške doline sta govorjena spodnjepreleški, ki ga uporabljajo prebivalci vzhodno od črte Ormož-Ljutomer in srednjepreleški ali mursko-ščavniško-spodnjepesniški (27). Prisotni so ljudski običaji in prleške pesmi, ki se prenašajo kot ustno izročilo, nekatere pa so zbrane v pisni obliki. V prostoru je identiteta območja razvidna preko vinogradniškega elementa - klopotca, zanemariti pa ne gre niti viničarske zgodovine (29). Klopotec je lesena vetrnica, ki povzroča ropot, s katerim odganja ptice, ki želijo zobati zoreče grozdne jagode (31). Postavljanje klopotca, ki je navadno pritrjen na 4 metre visoko palico ali drevo, poteka od 26. julija do 25. avgusta, in sicer 20. avgusta na Lovrenčevo, 15. avgusta na Veliki Šmaren ali 24. avgusta na Jernejevo (23). Danes klopotci niso več tako številni, kot so bili v obdobju agrarne dobe (27).

Prleki naj bi bili po naravi pravični, pošteni, prilagodljivi in domoljubni, za njih pa je bilo značilno, da so se ukvarjali predvsem s samooskrbnim kmetijstvom. Od šestdesetih let dalje, ko se je pričela industrializacija, se njihova kmečka kultura vse bolj meša z množično kulturo, kmetijstvo pa je vedno bolj tržno usmerjeno in mehanizirano. Eno najpomembnejših vrednot jim predstavljata družina in duhovnost (23). Prleška identiteta se odraža tudi v gastronomiji, saj je za Prlekijo značilna prleška gibanica, ki pa je bistveno manj "bogata" kot prekmurska, ter ajdov krapec (29). Na območju Ščavniške doline je v preteklosti konjereja predstavljal eno glavnih kmetijskih panog. Naklonjenost do konj je razvidna tudi iz grbov posameznih občin v dolini Ščavnice (npr. Ljutomer in Sveti Jurij ob Ščavnici), tradicija pa se danes ohranja preko kasaštva (13), saj kasaške dirke na ljutomerskem hipodromu predstavljajo enega osrednjih družabnih in športnih dogodkov. "Ljutomerski kasač" je avtohtona slovenska pasma, katere predstavniki so bili že v obdobju Astro-Ogrske monarhije enakovredni dvornim konjem (31).

Razvojne stopnje Ščavniške doline

Preučevano območje je v primerjavi z ostalimi deli Slovenije zelo dolgo obdržalo agrarni značaj. Obrt in industrija sta bili do 2. svetovne vojne skromno razviti, saj so bili prisotni le posamezni mlinarski, usnjarski in opekarniški obrati (32). Kmetijstvo je vse do zgodnjih šestdesetih let 20. stoletja predstavljal glavno gospodarsko dejavnost. Delež zaposlenih v kmetijstvu je bil v gričevnatih območjih večji kot v ravninskih predelih (Mursko polje), kjer se je najprej začela razvijati industrija in je hkrati potekal proces urbanizacije. Sicer je bila relativno dobro razvita tudi obrt (lončarstvo, sodarstvo, mlinarstvo, kovaštvo, čevljarstvo, krojaštvo), vendar je do začetka šestdesetih let 20. stoletja večinoma zamrla (2). Največji obrat na preučevanem območju je bil Invalidski zavod (10). V tem obdobju je zaradi zemljiško-posestnih sprememb s podružbljanjem zemlje in zaradi mehanizacije kmetijstva prišlo do agrarne prenaseljenosti in tako odvečne delovne sile na kmetijah (15, 2). Ta odvečna delovna sila je morala poiskati nov vir zaslužka, ki so ga našli v industriji.

Iz agrarne v industrijsko dobo je območje vstopilo po letu 1960, industrija pa se je razvijala le v določenih naseljih. V 60. in 70. letih ter prvi polovici 80. let je prišlo do koncentracije prebivalstva in delovnih mest v mestih, na območju Ščavniške doline zlasti v Ljutomeru, ter sočasnega praznjenja podeželja (20). Ravno nastanek novih delovnih mest v Ljutomeru in sočasno podružbljanje zemlje sta bistveno vplivala na proces deagrarizacije (27). Prvi večji industrijski obrati, ki so se ukvarjali zlasti z opekarstvom in usnjarstvom, so se odprli na območju Ljutomera in so zaposlili odvečno delovno silo. Od obrti so se povečini ohranile le tiste, ki so v dobi industrializacije prerasle v podjetja (2). Industrija se je razmeroma dobro razvijala tudi v Križevcih, Veržeju in Borecih, kjer je potekala proizvodnja gradbenega materiala. Stopnja industrializacije (z vidika deleža zaposlenih v industriji) je bila v Ljutomeru leta 1960 33,3 %, do leta 1990 pa je narasla na 56,5 %. Ljutomerska občina ima danes razvitih 15 industrijskih panog in se je razvila v smeri diverzifikacije. Družbenogospodarski razvoj občine Ljutomer je šele leta 1980 dosegel razvojno stopnjo, ki jo je imela Slovenija leta 1953. Leta 1979 je ljutomersko podjetje Tehnostroj doživelo dvakratni stečaj, kar je povzročilo konec proizvodnje prometnih sredstev

in posledično prenehanje obrata za proizvodnjo in predelavo papirja. Velik udarec je industriji zadala izguba jugoslovanskega tržišča leta 1989. Po tem letu so nekatera velika podjetja (mdr. Tehnostroj Ljutomer) razpadla na številna nova in v glavnem zasebna podjetja (24). Leta 1991 je v občini Ljutomer prevladoval sekundarni sektor, tip družbenogeografske strukture pa je bil zmerno primaren. Leta 1995 je sekundarni sektor v občini Ljutomer še vedno zaposloval 63 % prebivalcev (proizvodnja gotovih tekstilnih izdelkov, končnih lesenih izdelkov in živilska industrija so zaposlovali največ ljudi (24), terciarni in kvartarni skupaj pa 34 % (11).

Okoli leta 1961 je število prebivalcev doseglo svoj višek, nato pa je število prebivalcev začelo upadati. Na primeru občine Ljutomer je bil eden glavnih razlogov zdomstvo, saj se je izselilo 600 ljudi, kar predstavlja današnjih 5 % prebivalcev občine. Prebivalci so se odseljevali zlasti v Avstrijo, Nemčijo ter druge zahodnoevropske in severnoevropske države. Na račun industrializacije in deagrarizacije se je v industrijski dobi zmanjševalo število prebivalcev v gričevnatih (Slovenske gorice, Kapelske gorice) in odročnih predelih, večalo pa v urbanih središčih (Ljutomer, Gornja Radgona itd.) in ravninskih predelih (2). V obdobju 1961-1995 je imela občina Ljutomer pozitivno selitveno bilanco (4,6 ‰) (18).

Po analizi iz leta 1971 je Kokole kot centralne kraje poleg Ljutomera, ki naj bi bil gravitacijsko navezan na Mursko Soboto, na preučevanem območju označil Bučkovce, Križevce, Razkrižje, Veržej in Videm (Sveti Jurij ob Ščavnici). Vrišer je v svoji študiji o centralnih krajih leta 1987 kot podeželsko središče opredelil Križevce in Ljutomer. Slednji obenem predstavlja tudi center, ki pokriva zaledje mikroregionalne ravni (22). Kljub industrializaciji pa je na območju ljutomerske občine v 20 % naselij (v krajih, kjer se je povečalo število aktivnega prebivalstva) prišlo do absolutne reagrarizacije (11).

Za postindustrijsko razvojno stopnjo je na preučevanem območju značilen proces suburbanizacije. Tako število prebivalcev v gričevnatih predelih raste, v urbanih središčih in ravnini pa rahlo upada. Število prebivalcev na splošno stagnira. Demografska slika nekaterih občin kaže na trend rahlega upada števila prebivalstva v prihodnosti (2). Največji centralni kraj na preučevanem območju je Ljutomer, kamor na delo med drugim migrira veliko prebivalcev Ormoža, nekaj pa tudi iz Murske Sobote (20), pomembno

centralno funkcijo pa ima tudi naveza Križevci - Veržej (22). Ta naselja so tudi glavna urbana središča (20). Kot že omenjeno pa se ljudje zaposlujejo tudi izven preučevanega območja. Občina Ljutomer ima neugodno starostno strukturo ter naravno gibanje prebivalstva, saj njen indeks staranja znaša kar 116,4, Slovenije pa 113,7. Sama občina Ljutomer (kot tudi ostalo preučevano območje) od slovenskega povprečja izstopa tudi po deležu zaposlenih v posameznih sektorjih: kmetijstvo zaposluje 9,5 % prebivalstva (trikrat več kot v Sloveniji), nekmetijske dejavnosti (industrija, obrt, gradbeništvo ipd.) 41,8 %, kar je 4 % več kot državno povprečje, storitve 42,3 %, kar je bistveno manj kot znaša državno povprečje. Glede izobrazbene sestave je območje Slovenskih goric najbolj problematično (2). Pereč problem je tudi brezposelnost, zlasti pa je potrebna modernizacija industrije (24). Naselja sicer postajajo ekonomsko neodvisna od bližnje okolice, funkcijsko in socialno pa so vse bolj povezana z zaposlitvenimi središči, zlasti Ljutomerom. Pogosti so socialni prelog, opuščena zemljišča in neizkoriščeni potenciali lokalnega območja (8). Za periferna območja je značilna depopulacija in razkroj kulturne pokrajine (20).

Organizacija prostora v sedanosti

Večina centralnih naselij se nahaja v ravninskem predelu ob spodnjem toku Ščavnice, glavni gravitacijski območji in obenem industrijski središči ter zaposlitvena centra pa sta Ljutomer in aglomeracija Veržej-Križevci, ki se nahajata na skupnem vršaju Ščavnice in Mure, imenovanem Mursko polje. Pomembni gravitacijski območji zunaj Ščavniške doline sta Gornja Radgona in Radenci. Poljedelstvo in živinoreja sta razviti na Murskem polju in na rečnih terasah na desnem bregu Ščavnice v srednjem toku, kjer se nahaja tudi več naselij, mdr. Ihova, Radvenci, Negova in Sveti Jurij ob Ščavnici. Vinogradništvo je razvito v Kapelskih Goricah in Slovenskih goricah. Jugovzhodni del Slovenskih goric, na katerem je razvito vinogradništvo, se imenuje Ljutomerske gorice, katerih zahodni del spada k porečju Ščavnice. Ljutomerske gorice se povezujejo z Ormoškimi, pogoji za vinogradništvo pa so tu slabši, saj je prst zaradi kamninske podlage kremenovih prodiv in peskov kisl (32). Točke, kjer je razvit turizem, predstavljajo zlasti različni termalni in mineralni vrelci, kot so Terme Banovci in Bioterme

Slika 6: Ljutomer (foto: Tatjana Kikec).

Mala Nedelja ter slatinski izviri pri Spodnjih Ivancih. Kmetijstvo še vedno predstavlja eno najpomembnejših gospodarskih panog, vendar se njegov pomen zaradi intenzivnega procesa deagrarnizacije zmanjšuje. Glede na podatke Popisa prebivalstva iz leta 1991 je bilo na Murskem polju 16,9 % prebivalstva kmečkega, ta delež pa se je do naslednjega Popisa že bistveno zmanjšal, saj je ob Popisu 2002 na območju sedanje občine Ljutomer znašal le še 5,6 % (23). Bistvenega pomena za razvoj območja je tudi vinogradništvo, na območju pa že potekajo vinske ceste. Z vidika vinogradništva je eno osrednjih podjetij kombinat Ljutomerčan, ki premore klet s 5 milijoni litrov vina, med najpomembnejše industrijske panoge pa sodijo gradbena, živilsko-predelovalna, lesna, kovinska, farmacevtska, usnjarska in tekstilna (32), med katerimi naj bi največ ljudi zaposlovala tekstilna, lesno-predelovalna in živilska (23). V letu 1995 naj bi bilo v Ljutomeru sicer prisotnih štirinajst industrijskih panog. Železniška proga, ki je sicer namenjena tovornemu prometu, povezuje vsa gospodarsko pomembnejša naselja v dolini. Cestno prometno omrežje je ustrezno razvejano, bistvenega pomena pa je, da območje preči krak avtoceste. Pomembne prometnice potekajo prečno na smer doline, ki je severo-zahod-jugovzhod.

Ščavniška dolina ima potencial za razvoj območja, ki bi moral izhajati iz njenih naravnih in kulturnih danosti. Kulturna pokrajina se je v posameznih območjih Ščavniške doline oblikovala že v neolitiku, številčnejše pa so najdbe iz antičnega obdobja (27). Celotno območje bi se moralo intenzivneje usmerjati v razvoj okolju prijaznega turizma in za to koristiti tudi območje Krajinskega parka Negova in Negovsko jezero, ustanovljenega leta 1967, in del Krajinskega parka Ljutomerski ribniki in Jeruzalemske gorice, ustanovljenega leta 1976 (30), saj ima za to vse možnosti. V Oceni dosedanjih in prognozi nadaljnjih vplivov turizma na regionalni razvoj v Spodnjem Podravju iz leta 1996 avtorice M. M. Dekleve so kot turistično pomembni kraji v Ščavniški dolini izpostavljeni Banovci, Ljutomer in Veržej. Banovci so imeli z več kot 10.000 (in manj kot 100.000) nočitvami letno najpomembnejšo funkcijo, Ljutomer in Veržej pa sta se uvrščala med izletniške kraje, ki imajo od 0 do 10.000 nočitev letno, obenem pa jih letno obišče več kot 5.000 ljudi. Med navedenimi naselji je turizem osrednjo gospodarsko panogo predstavljal le v Banovcih (5). Občina Veržej sodi med zdraviliške občine in je v letu 2009 beležila 116.763 nočitev turistov (domačih in tujih), Ljutomer pa 18.510 (34). Vinogradništvo je že samo po sebi pomembna gospodarska panoga na območju Ščavniške doline, ki omogoča tudi razvoj turizma, saj je na območju Slovenskih goric urejena Srednje slovenskogoriška vinska cesta, na območju Kapelskih goric pa Radgonsko-kapelska (31). Pri tem bi lahko "izkoristili" tudi že omenjeno regionalno prleško identiteto njenih prebivalcev, ki se odraža v kulturnih in etnoloških značilnostih ter posledično tudi v prostoru. V prostoru prepoznavni elementi so vinogradniški klopotci, za razvoj turizma pa bi lahko tržili kulinarčne posebnosti, glasbo in ljudske običaje, med katerimi so najpomembnejši pustovanje, trgatve, martinovanje, postavljanje klopotca in trgatve (31). V tem delu Slovenije bi se obiskovalci počutili prijetno, saj naj bi bili Prleki po naravi družabni, pošteni in pravični (23). V Ljutomeru deluje Muzej taborskega gibanja (31), saj je leta 1868 tu potekal prvi slovenski tabor (32), v Razkrižju Kovaški muzej in v Krapju, ki leži jugovzhodno od Veržeja, čebelarski muzej. S področja kulturne dediščine velja omeniti tudi etnološko zbirko na Stari gori (31), ki leži v občini Sveti Jurij ob Ščavnici. Na območju Ščavniške doline se razvija tudi rekreacijski turizem, ki je pogosto vezan tudi na umetna akumulacijska jezera, kot je 60 ha veliko (32) Gajševsko pri Križevcih, kjer svoj prostor najdejo ljubitelji ribištva in deskanja (31),

Blaguško pri Svetem Juriju ob Ščavnici in Negovsko jezero.

Območje Ščavniške doline še vedno ne sodi med bolj razvita območja Slovenije, vendar ima zaradi neizkoriščenih

potencialov, ki izhajajo iz naravne in kulturne dediščine ter človeškega faktorja prleške identitete, možnosti, da se med njih uvrsti. Ob tem je potrebno upoštevati, da naravne danosti predstavljajo enega glavnih faktorjev razvoja in jih kot take ohranjati.

Viri in literatura

1. Atlas okolja. 2009. Medmrežje: http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso (20. 3. 2009)
2. Babič, B., 2008. Smernice bodočega razvoja zahodnega dela občine Ljutomer: diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 136 str.
3. Belec, B., 197. Prlekija: seminarska naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 28 str.
4. DARS. 2009. Medmrežje: http://www.dars.si/Dokumenti/O_avtocestah/Obstojece_AC_in_HC/A5_Maribor_-_Pince_158.aspx (20. 3. 2009)
5. Dekleva, M. M., 1996. Ocena dosedanjih in prognozi nadaljnjih vplivov turizma na regionalni razvoj v Spodnjem Podravju. Ljubljana, Oddelek za geografijo, Znanstveni inštitut, Filozofska fakulteta, 11 str.
6. Ekologija in učinki človekove dejavnosti v prostoru '88. 1989. Papotnik, A. (ur.). Ljubljana, 1989, Gibanje znanost mladini, 142 str.
7. Eniko, U., 1997. Hidrogeografske značilnosti Ščavnice: Seminarska naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 20 str.
8. Gosar, L., 1996. Razvojni problemi Spodnjega Podravja s Prlekijo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 8 str.
9. Gosar, A., 1996. Počitniške hiše v pokrajinski podobi Spodnjega Podravja. Ljubljana, Znanstveni inštitut, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 6 str.
10. Jelen, B., 1962. Ljutomerska pokrajina in njena geografija: diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 93 str.
11. Klemenčič, M. M., 1996. Družbenogeografski prehod ali preskok? Ljubljana, Znanstveni inštitut, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 16 str.
12. Klemenčič, M. M., 2009. Pomurje in regionalna identiteta Prekmurja. Medmrežje: http://www.drustvo-geografov-pomurja.si/projekti/zborovanje/zbornik/aMarijan%20M%20Klemencic_T.pdf (19. 11. 2010)
13. Klemenčič, M. M., 2009. Regionalna identiteta Ščavniške doline. (osebni vir, marec 2009)
14. Kokol, A., 2008. Regionalna geografija lokalnih mineralnih izvirov na radgonskem območju: diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 104 str.
15. Krajevni leksikon Slovenije. Knjiga IV. Podravje in Pomurje. 1980. Savnik, R. (ur.). Ljubljana, DZS, 643 str.
16. Med vrelci življenja. 2005. Pavlica J., N. (ur.). Radenci, občina Radenci, Občina gornja Radgona, 40 str.
17. Mikl-Pšeniča, K., 1971. Deagrarizacija in urbanizacija k.o. Jamna in k.o. Blaguš: diplomsko delo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 86 str.
18. Natek, M., 1996. Temeljne sestavine rasti števila prebivalstva v Spodnjem Podravju s Prlekijo v obdobju 1961-1995. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 22 str.
19. Počkaj Horvat, D., 1996. Demografska tipizacija podeželja v Spodnjem Podravju s Prlekijo. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 17 str.
20. Ravbar, M., 1996. Urbanizacija Spodnjega Podravja in Prlekije ter vrednotenje suburbanizacijskih pojavov v obmestju Ptuja. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 21 str.
21. Repič, J., 1958. Ščavniška dolina in nje melioracija: seminarska naloga. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 30 str.
22. Rus, A., 1996. Funkcijsko-gravitacijska območja v Spodnjem Podravju in Prlekiji. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 14 str.
23. Serec, A., Šoster, G., 2005. Ljutomer, osrčje Prlekije. Ljutomer, Prleška razvojna agencija, 237 str.
24. Slavec, A., 1996. Industrija Spodnjega Podravja in Prlekije. Ljubljana, Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 21 str.
25. Slovenija: pokrajine in ljudje. 1998. Perko, D., Orožen Adamič, M. (ur.). Ljubljana, Mladinska knjiga, 735 str.
26. Spodnje Podravje s Prlekijo: možnosti regionalnega in prostorskega razvoja. 1996. Pak, M. (ur.). Ljubljana, Zveza geografskih društev Slovenije, 445 str.
27. Svet med Muro in Dravo. 1968. Vrtnjak, V. (ur.). Ljutomer; Založba Obzorja Maribor, 743 str.
28. Šerbelj, F., 2003. Slovenske Gorice: Zapiski za ekskurzijo, ki sto jo priredila Društvo Exlibris Sloveniae in Svet knjige 4. oktober 2003. Ljubljana, Društvo Exlibris Sloveniae, 12 str.
29. Šijanec, A., 2010. Identiteta Prlekije. (osebni vir, november 2010)
30. Širša zavarovana območja v Sloveniji. 2010. Medmrežje: <http://www.arso.si/narava/zavarovana%20obmo%4%20dja/SeznamParkov.htm> (27. 9. 2010)
31. Vinske ceste in dediščina Prlekije. 2005. Šoster, G. (ur.). Ljutomer, Prleška razvojna agencija GIZ, 36 str.
32. Vodnik za ekskurzije po Spodnjem Podravju s Prlekijo. 1996. Terbut, J. (ur.). Ptuj, Ptujsko geografsko društvo, 20 str.
33. Popis prebivalstva 2002. 2010. Medmrežje: <http://www.stat.si/pxweb/Database/Popis2002/Popis2002.asp> (22. 12. 2010)
34. SI-STAT podatkovni portal. 2010. Medmrežje: <http://www.stat.si/pxweb/Dialog/statfile2.asp> (citirano: 22. 12. 2010)
35. Topografske karte Ljutomer, Maribor, Murska Sobota, Šentilj v Slovenskih goricah. 2005. I. izd. 1:100.000. Ljubljana, Geodetski zavod Slovenije